משפטים

א. בפרשתנו עה"פ [1] "ורצע אדוניו את אזנו במרצע" מפרש רש"י: "ה־ימנית, או אינו אלא של שמאל, ת"ל אזן אזן לגז"ש נאמר כאן ורצע אדוניו את אזנו ונאמר במצורע [2] תנוך אזנו הימנית מה להלן הימנית אף כאן הימנית" [3].

בפשטות כוונתו של רש"י: בפסוק נאמר "ורצע אדוניו את אזנו גו' " — לשון יחיד, ולא פירש אם אזן של ימין או אזן של שמאל, לכן מפרש רש"י שהכוונה לאזן "הימנית", דלמ־דים גז"ש ממצורע.

אמנם צלה"ב: מאריכות לשונו של רש"י "או אינו אלא של שמאל" (ד־לכאו' מיותר הוא) משמע שבעצם מסתבר יותר שכוונת הכתוב היא לאזן השמאלית דוקא, אלא שמוכרח לפרש "הימנית" מצד הגז"ש ממצורע, — וצלה"ב הטעם?

ב. וממשיך רש"י (באותו דבור):

"ומה [5] ראה אזן להרצע מכל שאר אברים שבגוף, אמר ר' יוחנן בן זכאי אזן זאת ששמעה על הר סיני לא תגנוב [6] והלך וגנב תרצע. ואם מוכר עצמו, אזן [7] ששמעה על הר סיני כי לי בני ישראל עבדים [8] והלך וקנה אדון לעצמו תרצע. ר"ש [9] הי' דורש מקרא זה כמין חומר, מה נשתנו דלת ומזוזה מכל כלים שבבית, אמר הקב"ה

---

1) כא, ו.

2) מצורע יד, יז. כה. כח. בהכתוב שם הלשון "תנוך אזן המטהר הימנית", אבל בכל דפוסי רש"י וברש"י כת"י הוא כבפנים. וכ"ה במכילתא עה"פ, ספרי פ' ראה קכב.

3) מכילתא עה"פ (בשינוי לשון).

4) הרע"ב כתב: "או אינו כו' ר"ל או זה (דמהיכא תיתי לומר השמאלית ולא הימנית)"; אבל מלשון רש"י "או אינו אלא כו' " (ובפרט שאינו כותב "אזנו — איני יודע איזו ת"ל כו' " וכיו"ב) משמע דסברא לומר דהוי דוקא של שמאל וכבפנים.

5) מכילתא עה"פ (בשינוי לשון).

6) בכמה מפרשים (מושב זקנים עה"ת, רא"ם, ריב"א, משכיל לדוד ועוד) הקשו ד"לא תגנוב" דעשה"ד (יתרו כ, יג) מיירי בגונב נפשות (ראה רש"י שם) והו"ל להביא מ"לא תגנובו" (קדושים יט, יא) שמדבר בגונב ממון [וראה חזקוני, משכיל לדוד ועוד שהגיהו דצ"ל לא תגנובו].

וראה רא"ם שתירץ: י"ל דה"ק אזן ש־שמעה בסיני לא תגנוב בדרך כללות שנכללה בו גם אזהרת לא תגנובו דמיירי בממון (ובפרט שכל המצות נכללות בעשה"ד — כפרש"י לקמן (כד, יב) מרס"ג).

ועד"ז י"ל ג"כ במ"ש רש"י אח"כ "אזן ששמעה על הר סיני כי לי בנ"י עבדים" (שאינו בעשה"ד כ"א בפ' בהר (כה, גה)) — שנכלל בדיבור הראשון "אנכי גו' אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים", וראה פרש"י שם: כדאי היא ההוצאה שתהיו משועבדים לי, וראה לקח טוב (גנ'ארא) הובא בתו"ש כאן אות קכג.

וי"ל שנכלל גם בדיבור הב' "לא יהי' לך גו' " — ע"פ ירושלמי פ"ק דקדושין (סוף ה"ב) "אזן ששמעה מהר סיני לא יהי' לך אלקים אחרים על פני ופירקה מעלי' עומ"ש וקיבלה עלי' עול בו"ד" (אבל בירושלמי שם ג"כ מסיים "אזן ששמעה בה"ס כי לי בנ"י עבדים").

ויל"ע באזהרות רס"ג (נדפסו בסידורו). ואכ"מ.

7) קדושין כב, ב.

8) בהר שם, גה. וראה לעיל הערה 6.

9) קדושין שם. ברש"י כת"י אינו, וראה לקמן הערה 44.

דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים כש־פסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות ואמרתי כי לי בנ"י עבדים עבדי הם ולא עבדים לעבדים והלך זה וקנה אדון לעצמו ירצע בפניהם".

וצריך להבין:

א) אזן ששמעה "תרצע" הרי (אינו מסביר למה אזן הימנית דוקא נרצעת אלא) זהו טעם למה אזן נרצעת ולא אחד מכל שאר אברים שבגוף, ובמילא אין לזה קשר ושייכות למ"ש רש"י לפנ"ז שהכוונה ב"אזנו" לאזן "הימנית" דוקא — והו"ל לרש"י לכתבם בשני דיבורים נפרדים, או עכ"פ בלא וא"ו המוסיף: מה ראה ולא ומה ראה?

ב) ביותר קשה מה שהביא רש"י אח"כ (באותו דבור) הדרש דר"ש "מה נשתנו דלת ומזוזה כו'": דאם כוונתו של רש"י לפרש הטעם למה "נשתנו דלת ומזוזה כו'" הו"ל לרש"י לפרשו לפנ"ז (ובדבור בפ"ע) על התיבות "אל הדלת או אל המזוזה"; ובהכרח לומר דע"פ פשו"מ אי"ז קושיא (וכ־דיוק לשון רש"י: ר"ש הי' דורש כו' מה נשתנו כו'), אלא שבא בהמשך למה שפירש"י לפנ"ז[10]. וצלה"ב ה־שייכות של דרשת ר"ש לדברי רש"י שלפניו?

ג) בדברי רש"י, דטעם הרציעה הוא מכיון ד"אזן זאת ששמעה . . לא תגנוב והלך וגנב . . תרצע. אזן זאת ששמעה . . כי לי בנ"י עבדים . . והלך . . תרצע" — אינו מובן:

(א) לפ"ז צריך להרצע תיכף משעבר על הציווים — ולמה אינו נרצע אלא עד שיעברו שש שנים[11], וגם אז דוקא אם "אמר יאמר העבד וגו'"? (ב) למה אמרה תורה דין זה רק בגנב ואין לו לשלם ונמכר בבי"ד — הרי טעם הרציעה ("אזן זאת ששמעה . . והלך וגנב תרצע") שייך בכל גנב, גם כשיש לו מה לשלם.

(ג) טעם זה[12] שייך הוא בכל ציווי התורה — ולפ"ז הי' צריך לרצוע על כל חטא ועון שיעבור עליו האדם, ולמה אמרה תורה דין זה רק במי שעבר על "לא תגנוב" או "כי לי בנ"י עבדים"[13]?

ג. גם צלה"ב בדברי רש"י:

א) למה מביא רש"י טעם נוסף להרצעת מי שמכרוהו ב"ד (משום שעבר על לא תגנוב): מכיון שאינו נרצע אלא לאחר שיעברו שש שנים

---

10) בדפוס ראשון ושני באו דרשות ריב"ז ור"ש בסדר הפוך — קודם הפי' דר"ש ואח"כ פירושו של ריב"ז *. אבל ברוב הדפוסים הוא כבפנים.

---

*) לכאורה י"ל הטעם כי "והגישו אל הדלת וגו'" בא בכתוב לפני "ורצע גו' אזנו". אבל אינו — כי לפ"ז הו"ל לרש"י לפרשו לפנ"ז ובדיבור בפ"ע על התיבות "אל הדלת או אל המזוזה", כבפנים.

11) ואף די"ל שדוקא לאחר שש כש־אומר אהבתי את אדוני אז עומנו גדול ביותר (דשנה בחטאו — ראה משכיל לדוד) ולכן מעניינים אותו, אבל מפשטות לשון רש"י הלך וקנה אדון לעצמו מוכח דקאי על מה ש"הלך וקנה" לכתחילה, כדלקמן ס"ג, וראה לקמן ס"ה.

12) הקושיא שבפנים היא בעיקרה בנוגע להטעם ד"שמעה לא תגנוב", כי בהטעם ד"שמעה כי לי בנ"י עבדים", י"ל שזהו ציווי כללי ועיקרי להיות "עבד ה'", משא"כ ציווים פרטים.

13) ראה גם מושב זקנים עה"ת, רא"ם, גו"א, משכיל לדוד, ועוד.

ויחליט מרצונו להשאר אצל אדונו, הרי גם הוא נרצע רק כשנעשה „מוכר עצמו" — כש„קנה אדון לעצמו" [14]?

ב) ב„מוכר עצמו" כתב רש"י „אזן ששמעה כי לי בנ"י עבדים . . והלך וקנה אדון לעצמו תרצע", היינו, ש־מעניש אותו על שהלך ומכר את עצמו בתחלה [15] — ומדוע לא פירש כפשטות הכתובים שנענש על טענתו עכשיו „לא אצא חפשי"?

ג) ידוע [16] דרכו של רש"י שמעתיק מהגמרא ומדרשים רק התיבות הנצ־רכות לפירושו ע"פ פשש"מ, ולפ"ז צלה"ב בנדו"ד: (א) מהו הדיוק ב־„ששמעה על הר סיני" — לכאו' הי' מספיק „ששמעה (סתם [17])"? (ב) מה נוגע להקדים בדרשת ר"ש ש„הי' דורש מקרא זה כמין חומר" [18]?

ד) דובר כמה פעמים [19] שכשרש"י מביא את השם של בעל המימרא הוא בכדי לבאר עפ"ז איזה ענין בפשש"מ — אלא שאין זה ענין קשה כ"כ, ורק תלמיד זריז וממולח ישאל א"ז, וע"כ מרמזו רש"י בזה שמביא השם של בעל המימרא; וצ"ל מהי הקושיא בפשש"מ שרש"י מתרצה בזה שמביא את השם של בעל המימרא.

ד. והביאור בכל זה:

עיקר כוונת רש"י במ"ש „ומה ראה אזן להרצע כו' " אינו לפרש טעמא דקרא למה בחרה התורה באזן דוקא (— כי בדרך הפשט אין הכרח ליתן טעם לפרטי דיני התורה [20]) אלא שהיא קושיא המתעוררת (בפשטות הכתובים) ע"י פירושו ד„אזנו" היינו „הימנית", וכדלקמן.

ויובן בהקדם תמי' בעצם הענין: למה מגיע דוקא לעבד זה עונש בזיון תמידי ומום [21] כרציעה? ואדרבא — המדובר הוא במי שגנב ואא"פ לו להחזיר הגניבה או לשלם, שע"ד הרגיל הוא מפני שעני מדוכא הוא וגנב להשקיט רעבונו ורעבון ב"ב, העניות העבירה אותו על דעתו ועל דעת קונו [22] — ולמה יענש עונש חמור

---

14) ובפרט שכן מפורש בקדושין שם. ורש"י בתר בגירסת המכילתא דוקא. וראה גם תו"ת כאן (אות נז).

15) וראה חזקוני: וא"ת והלא מתחלת שעבודו . . מחוייב הוא מטעם זה . . לפיכך גרס והולך זה וקונה כלומר לסוף שעבודו . . והולך וחוזר וקונה אדון פעם שנית.

16) ראה ג"כ לקו"ש ח"י שיחה א' לפ' וישב.

17) ובפרט שבמכילתא לא נזכר הר סיני כ"א אזן ששמעה סתם. ובגמרא איתא „ש־שמעה קולי" ורש"י לא העתיק לשון זה *.

18) ובפרט שבנדו"ד עצמו במכילתא וב־גמרא נאמר לשון זה בדרש דריב"ז ** ובו — אין רש"י מעתיקו (בדפוס ראשון ושני

---

*) ברש"י כת"י כתוב: ששמעה קולי בסיני. אבל בכל הדפוסים (גם בדפוס ראשון ושני) לא נעתק לשון זה. וראה לקמן הערה 35.

**) ולהעיר שבדרשותיו של ריב"ז מצינו עוד בל' זה (תוספתא ב"ק ז, ב): „חמשה דברים הי' ריב"ז אומר כמין חומר".

כתוב הלשון „כמין חומר" גם בריב"ז, אבל בכל הדפוסים (וברש"י כת"י) אינו).

19) ראה לקו"ש ח"ה ע' 191, 204.

20) ואף שבנדו"ד יש מקום לבאר טעמי הדינים בפשש"מ מכיון שהדינים הנאמרים כאן הם בסוג דמשפטים, מ"מ, אינו מתאים כ"כ לי' רש"י „ומה ראה אזן כו' אמר כו" — בסגנון קושיא ותירוץ. — ולהעיר ש־רש"י אינו מביא הטעם (ע"ד הרמז) למה מרצע (ראה בעה"ט. דעת זקנים מבעה"ת).

21) ראה מכילתא הפלוגתא אם כהן נרצע.

22) עירובין מא, ב.

כזה, (ועדמש"כ [23] „לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב") ?

וכן במוכר עצמו לעבד מצד דחקו: זה שהשפיל א"ע וקיבל עליו מרותו של אדון, מוכיח שהציקתו עניותו עד כדי שיעשה דבר שהוא בניגוד לטבע האדם.

וכמו"כ אין לענשו עד כ"כ על רצונו עכשיו להישאר אצל אדונו („לא אצא חפשי") דהרי טענתו שכלית היא „אהבתי גו' את אשתי ואת בני גו' " (היינו האשה שנתן לו אדונו והילדים שילדה לו) ובצאתו לחפשי יהא מוכרח להפרד מהם כמ"ש [24] „האשה וילדי' תהי' לאדוני' " — והרי על אהבה זו נאמר: „הוא אמר ויהי הוא ציווה ויעמוד" [25].

ומצד תמי' זו, צריך לומר שאדרבא בחרה התורה בעונש בלתי רגיל זה כי זה עונש קל ביותר, ועד כ"כ — שהיו רגילים לרצוע האוזן מרצונם הטוב בכדי לתת בו נזם — אנשים ונשים בנים ובנות [26].

ה. אולם ע"פ הנ"ל — דהטעם (ע"ד הפשט) למה נבחר האוזן דוקא להרצע הוא בכדי להקל בהעונש — מסתבר שהרציעה תהי' באזן השמאלית הפחותה ולא באזן הימנית המעולה.

ולכן, לאחרי שפרש"י שהכוונה ב־„אזנו" היא לאזן „הימנית", מקשה „או אינו אלא של שמאל", היינו: אדרבא הרי מסתבר כנ"ל שהכוונה לאזן של שמאל? ומתרץ שגז"ש ממצורע, שמ־טעם זה מוכרח לפרש „הימנית" (היפך ממה שמסתבר בפשטות [27]).

אבל עי"ז מתעוררת השאלה [28] „ומה ראה אזן להירצע": כיון שהתורה ציותה לרצוע „אזן הימנית" משמע שלא נבחר האזן להירצע בכדי למעט בענשו אלא מטעם אחר; וא"כ „מה ראה אזן להירצע מכל שאר אברים שבגוף"?

ומסביר רש"י: „אזן ששמעה על הר סיני . . תרצע". והיינו דעונש זה צ"ל דוקא בהאזן מכיון שאוזן שמעה כהה" [29], מסתבר שהרציעה תהי' באזן השמאלית הפחותה ולא באזן הימנית המעולה.

ולכן, לאחרי שפרש"י שהכוונה ב־„אזנו" היא לאזן „הימנית", מקשה „או אינו אלא של שמאל", היינו: אדרבא הרי מסתבר כנ"ל שהכוונה לאזן של שמאל? ומתרץ שגז"ש ממצורע, שמ־טעם זה מוכרח לפרש „הימנית" (היפך ממה שמסתבר בפשטות [29]).

אבל עי"ז מתעוררת השאלה [30] „ומה ראה אזן להירצע": כיון שהתורה ציותה לרצוע „אזן הימנית" משמע שלא נבחר האזן להירצע בכדי למעט בענשו אלא מטעם אחר; וא"כ „מה ראה אזן להירצע מכל שאר אברים שבגוף"?

ומסביר רש"י: „אזן ששמעה על הר סיני . . תרצע". והיינו דעונש זה צ"ל דוקא בהאזן מכיון שאוזן שמעה

---

23) משלי ו, ל.

24) פרשתנו כא, ד.

25) שבת קנב, א. וראה תניא פמ"ט שע"ז קאי הציווי בק"ש בכל לבבך — כי לבבו של אדם קשורה בהן בטבעו.

26) תשא לב, כ"ג.

27) בא יג, טז.

28) שם ט.

29) עפ"ז יש להמתיק ג"כ מה שצריך לגז"ש דוקא, ולא בנין אב וכדומה — כי יש לחלק דבגדו"ד שיש למעט בענשו צ"ל של שמאל דוקא, כבפנים. וראה רש"י ד"ה אזן (יבמות קה, א): „אזן אזן מופנה משני צדדין בין במצורע בין בנרצע". וראה ג"כ רע"ב על פירש"י כאן.

30) במשכיל לדוד תירץ (עד"ז) רבלי גז"ש הו"א שהרציעה היא באלי' דאזן שהוא בשר דק ורך ואין בו אלא מעט צער, אבל השתא שכתב רש"י דילפינן גז"ש ממצורע א"כ כיון דאין גז"ש למחצה הרי מה להלן בגוף האזן ממש דהיינו בתנוך ה"נ דכוותה א"כ הרי יש שם צער גדול כמו במקום אחר ומעתה איכא לאקשויי מה ראתה אזן כו'.

אבל בפרש"י כאן לא נזכר כלל שמקום הרציעה הוא תנוך האזן (וראה מכילתא עה"ס. קדושין כא, ב).

ציווים אלו על הר סיני ועברה עליהם (ולכן גם נענש המעולה שבאזנים שהיא עיקר השומעת — אזן הימנית דוקא).

ו. ולבאר הטעם למה מגיע לנרצע עונש כזה (רציעה), ממשיך רש"י דהטעם שהאזן נרצע (במכרוהו ב"ד בגניבתו) הוא מפני "ששמעה לא תגנוב" (ולא מטעם ששמעה "כי לי בנ"י עבדים" וזה קונה אדון לעצמו באומרו "לא אצא חפשי"); ועד"ז במוכר עצמו מעניש אותו על ש־"הלך וקנה (מלכתחלה) אדון לעצמו" (ולא על שאומר עכשיו "לא אצא חפשי");

נת"ל דכשאדם גונב מחבירו ועובר על הציווי ד"לא תגנוב", הרי אפשר לומר שאנוס הי' מצד דוחקו ומצוקתו, ולכן (עם היות שאין זה מצדיק הגנ־הגתו הלא טובה, מ"מ) אין לענשו בעונש דרציעה (וזהו גם הטעם שלא כל גנב נענש בעונש זה).

אמנם מובן שכשאדם גונב לאונסו, ה"ה מתבייש בזה ואין רצונו שית־פרסם קלונו ברבים; ואם נמכר לעבד ומתפרסם הדבר שנמכר בגניבתו מיצר לו במאד וכל עת שהותו אצל אדונו — עת קלונו — ה"ה מצפה לעת יציאתו לחירות.

ואם אינו בהול לצאת לחפשי, ואדרבה, רוצה להשאר אצל אדונו, ה"ז מוכיח שמעיקרא אין הדבר בזיון בעיניו, ועד שלא איכפת לו בפרסום הדבר שהוא עבד ע"י שגנב ונמכר בגניבתו; סופו מוכיח על תחילתו שגנב מצד תכונתו הרעה, ומה שעבר על הציווי "לא תגנוב" לא הי' מפני דחקו, ולכן "אזן זאת ששמעה . . לא תגנוב . . תרצע".

עד"ז מובן במוכר עצמו מצד דחקו [32]: בשעת מעשה אין להענישו ברציעה מכיון דאנוס הוא מצד דחקו; אבל באם אח"ז טוען "אהבתי את אדוני וגו'" ואינו רוצה לצאת חפשי [33] הרי מוכיח בזה שאין ענין זה — להיות עבד — חמור אצלו, וכשמכר א"ע לכתחלה לא הי' רק מצד אונס דחקו אלא שלא איכפת לו להיות עבד.

— ולכן עם היות שעל רצונו עכשיו להשאר אצל אדונו אין לענשו בעונש דרציעה שהרי (במקצת עכ"פ) אנוס הוא מצד אהבתו הטבעית אל אשתו ובניו כנ"ל — מ"מ מובן מטענתו "אהבתי את אדוני" שלא איכפת לי' (כ"כ) להיות עבד ומוכיח סופו על תחלתו שלא מכר א"ע מלכתחלה מצד אונס דחקו אלא מרצונו הטוב [34], ולכן נרצע על ש"הלך וקנה אדון לעצמו".

עפ"ז מובן ג"כ שזה (שלא הלך

---

31) בראי"ם כתב: דוחק הוא לומר ש־מפני שבתחלת שש לא מכר עצמו אלא מחמת דוחקו אינו נקרא שהלך וקנה אדון לעצמו, אבל ראה מושב זקנים: כשמוכר עצמו מפני דוחקו פעם ראשונה, נמכר מחמת עוני, ולכן אינו דין שירצע אבל כו'. וראה משכיל לדוד, ועוד.

32) ובפרט שכיון שמזונותיו ומזונות אשתו ובניו על האדון (רש"י כא, ג) הרי ע"ד הרגיל יש לו הכסף שקיבל בעת ש־מכר עצמו לעבד, ועוד: בעת יציאתו יעניק לו האדון כהציווי (ראה טו, יד) "העניק תעניק לו" — הרי א"א לומר שרוצה הוא לישאר עבד מצד הדוחק שיהי' בעת יציאתו לחפשי.

33) במשכיל לדוד תירץ, דאה"נ דהוה שייכא רציעה אפי' מתחלה . . אלא מיהא לא חייבה תורה אלא לנרצע לפי ששנה בחטא. אבל תירוץ זה אינו מספיק (וראה ג"כ לעיל הערה 11) דלפ"ז תשאר הקושיא למה לא ירצע גם על שאר חטאים אדם ששנה בחטא.

וקנה אדון, אלא) שנמכר בבי"ד שלא מרצונו, אין לענשו מטעם "כי לי בנ"י עבדים גו' " בשעת אמירתו "אהבתי את אדוני וגו' ", כיון דבשעה זו אנוס הוא [34], כנ"ל; ולכן מוכרח רש"י לפרש שמי שמכרוהו בי"ד נרצע מפני שעבר על "לא תגנוב".

ז. עפ"ז יובן ג"כ דיוקו של רש"י "אזן ששמעה על הר סיני" — כי בזה מודגש יותר חומר העון וטעם העונש של ה"נרצע":

ציווים אלו הרי שמע אותן על הר סיני מפי הקב"ה [35], דגלוי וידוע לפניו שאפשר הדבר שיבא האדם לידי מצב של עניות ותדחק לו השעה ללכת לגנוב או למכור א"ע לעבד בכדי לפרנס נפשו ונפשות ביתו, ומ"מ ציווה לו "לא תגנוב" [36] ואמר "כי לי בנ"י עבדים וגו' ", והרי הקב"ה הזן ומפרנס לכל בריותיו [37], בטח ימציא לו פרנסתו [38] באופן אחר, ולא שיהי' מוכרח לעבור על רצונו ית'. ולכן גם בהיותו במצב דחוק, עליו לבטוח בהקב"ה שבודאי יעזרהו ויחלצהו ממצוקתו; ומכיון שהוא לא בטח בהקב"ה ועבר על ציוויו לכן "אזן ששמעה . . לא תגנוב . . תירצע, אזן זאת ששמעה . . כי לי בנ"י עבדים . . תירצע".

ח. והנה, להוסיף ביאור ולהמתיק המבואר לעיל שהטעם על הרציעה באזן הוא מכיון "ששמעה . . כי לי בנ"י עבדים כו' ", מוסיף רש"י ומביא בהמשך לזה "ר"ש הי' דורש מקרא זה וכו' " — דעפ"ז מבואר שבענין דידן (רציעת העבד) דייקה תורה בכל פרטי העונש שיודגש וירומז בהם הענין שבו חטא ("כי לי בני ישראל עבדים" [39]).

ורש"י עצמו מבאר הטעם על מה שהביא דרשת ר"ש, בזה שמעתיק ש"ר"ש הי' דורש מקרא זה כמין חומר":

---

34) וראה ג"כ במושב זקנים: "שזה לא נמכר מרשות וכו' ואעפ"י שעתה מוכר עצמו, מ"מ, אינו זאת המכירה מכירה, רק מסיבת מכירת ב"ד". ובודאי שאין לענשו על מה שגרם לכתחילה להמכר כעבד.

35) בפשש"מ: וידבר אלקים את כל הדברים האלה. ובפרש"י (יתרו כ, א): שאמר הקב"ה עשרת הדברות בדבור א'. וראה צידה לדרך על פרש"י (שם) ששמעו ישראל והבינו מפי הקב"ה עצמו. וגם כש־משה הי' מדבר ומשמיע הדברות לישראל בפעם השני' (רש"י שם יט, יט) — ה"ז ש"חזר ופירש על כל דבור ודבור בפ"ע" היינו פי' הדבור ששמעו מפי הקב"ה (ב־דבור א'). ולהעיר שגם בפעם הב' הי' זה עם קולו של הקב"ה — ראה צידה לדרך על פרש"י (שם).

השיטות באופן אמירת ושמיעת עשה"ד — ראה תו"ש ליתרו (כ, א) ס"ח ובמילואים שם.

ולהעיר דבקדושין (שם): אזן ששמעה קולי כו', וראה רא"ם וצידה לדרך כאן (— דקאי על מה ששמעו בפעם הא' רק קולו של הקב"ה). ומה שלא כתב רש"י הלי ששמעה קולי (ראה לעיל הערה 17 ובשוה"ג) — י"ל מפני שבלשונו "ששמעה על הר סיני" בסתם כולל גם מה ששמעו הדבור ד"לא תגנוב" בפעם שני', ע"י משה כנ"ל.

36) והוא ג"כ קיבל ע"ע ועצה "על הן הן ועל לאו לאו" (פרש"י שם כ, א). וראה בארוכה לקו"ש ח"ו ע' 119 ואילך.

37) ראה שבת קו, ב: "יושב הקב"ה וזן מקרני ראמים ועד וכו'".

38) ראה כתובות סז, ב: שכל או"א נותן הקב"ה פרנסתו בעתו.

39) וגם במכרוהו ב"ד — אף שאין לענשו על מה שגרם להימכר כעבד, ועל מה שאומר עכשיו אהבתי את אשתי מ"מ הרי — ענין זה ד"כי לי בנ"י עבדים" שייך גם אליו ולכן יש בו ג"כ ה"והגישו אל הדלת וגו'".

„חומר" פירושה *[39] „צרור המרגליות וצרור הבושם", ומדייק רש"י שפעולת פירוש זה בענינו הוא כעין פעולתם וענינם של „צרור המרגליות וצרור הבושם": המרגלית הנמצאת בחדר (ובפרט צרור מרגליות) — ה"ה מפיצה אור ומאירה [40] את החדר וה־דברים הנמצאים בתוכו — וכן כש־האדם נושאה לשם תכשיט ויופי הנה עם היותה במקום מסוים בגוף, ה"ה פועלת ומקשטת את כל האדם הנושאה — וכן „צרור הבושם" פועל ומפיץ ריח טוב בכל סביבתו

— וזהו שכותב רש"י שפי' זה הוא „כמין חומר", והיינו שפי' זה בטעם הדבר „שנשתנו דלת ומזוזה" מפני שהיו „עבדים במצרים . . ואמרתי כי לי בנ"י עבדים כו' " פועל ומוסיף הסברה גם בהענין הקודמו (שלכן נרצע האזן כיון „ששמעה . . כי לי בנ"י עבדים כו' ").

והנה ע"פ כל הנ"ל מובן דאין כוונתו של רש"י בפירושו ד„ומה ראה אזן להירצע וכו' " בכדי להסביר טעמא דקרא — דאין זה ענינו של רש"י בפירוש פשש"מ לבאר טעמא דקרא, טעמי עונשי התורה, ולא הוכרח לפרש טעם זה אלא להסיר הקושי [41]

*[39]) פרש"י קדושין שם.

40) ראה מדרש"ל עה"פ צהר תעשה (נח ו, טז. סנה' קח, ב. ב"ר פל"א, יא. ועוד) שמרגלית מאירה. ומ"מ פרש"י עה"ת שם (רק) אבן טובה — כי זהו כולל כו"כ מיני אב"ט. וראה לקו"ש ח"י ע' 19 בשוה"ג להערה 4.

41) ועפ"ז מובן ג"כ מה שריב"ז ביאר רק הטעם דמה ראה אזן ולא ביאר גם הטעם דדלת (דלכאו' אם נחית לפרש טעמא למה לא ביאר גם הטעם ע"ז) — כי ריב"ז אין כוונתו לבאר טעם הדבר אלא לתרץ שנתעורר ע"י פירושו בתחלת ד"ה „אזנו — הימנית" (וכנ"ל ס"ב ב־ארוכה); ולכן הביא רש"י הדרשה דר"ש בלא וא"ו המוסיף ולא בד"ה בפ"ע לפנ"ז על „אל הדלת גו' " כי דרש זה אינו אלא לפרש טעמא דקרא ואין זה ענינו של רש"י בפשש"מ [42]. וזהו שמדייק רש"י וכותב (השם של בעל המימרא) „ר"ש הי' דורש כו' " שבזה מרמז שפי' זה הוא רק טעמא דקרא, דר"ש שהוא „דריש טעמא דקרא" [43] דרשו.

אמנם, מ"מ הביאו רש"י בהמשך להמימרא של ריב"ז מכיון שהוא דרש בה„מקרא" שהוא „כמין חומר" [44], כנ"ל.

הקושיא. ומה שר"ש לא ביאר הטעם ד„ומה ראה אזן כו' " (אף שענינו לפרש טעמא דקרא, וכבפנים) י"ל בפשטות ש־כבר פי' זה ריב"ז שהי' לפניו (כי סתם ר"ש היינו רשב"י (רש"י ד"ה משמו, שבו־עות ב, ב), תלמידו של רע"ק תלמיד ר' אליעזר הגדול תלמיד ריב"ז) *.

42) ועפ"ז יומתק שינוי הסדר בפרש"י, דהשאלה „מה ראה אזן כו' " לא הביאה בדברי ריב"ז (— כי היא שאלה בפשש"מ, כנ"ל ס"ב), והשאלה „ומה נשתנו כו' " הביאה בדברי ר"ש (— כי זוהי קושיא רק למאן דדריש טעמא דקרא).

43) יומא מב, ב. יבמות כג, א. וש"נ.

בגמרא (קדושין שם) הגירסא „ר"ש ב"ר הי' דורש כו' ", וכ"ה בדפוס שני דרש"י. אבל בדפוס ראשון ושאר הדפוסים הוא כבפנים. ועפ"י המבואר בפנים מובן זה שרש"י בחר בהגירסא ר"ש (סתם) — כי ר"ש סתם הוא דדריש טעמא דקרא.

44) וי"ל דזהו הטעם דברש"י כת"י ליתא הדרש דר"ש — כיון שאינו ענין עיקרי בפשש"מ מצ"ע. וראה לעיל הערה 9.

---

*) אבל אין לומר שריב"ז סמך על ר"ש, ומוכרח לומר כבפנים ההערה.

בסגנון אחר קצת: במענה להשאלה „ומה ראה אוזן להרצע": א) „אמר ריב"ז כו' ", ב) „ר"ש הי' דורש כו' ".

ט. ובכדי להסביר גם לתלמיד ממולח שיטעון דסו"ס למה יענש ב־ עונש חמור כ"כ הרי העון דגניבה זו אינו חמור כסתם „לא תגנוב", שהרי גונב מצד דחקו; וגם על אומרו „א־ הבתי את אדוני" קשה לעונשו עונש חמור כ"כ שהרי טוען ג"כ „אהבתי גו' את אשתי ואת בני", כנ"ל,

מביא רש"י שטעם זה אמרו „ר"י בן זכאי":

כל ענינו של ריב"ז (לאחרי שנקרא רבן) הי' לימוד התורה, הגם שהי' בעת החורבן ולאחריו שאז הי' מצב של דחקות ועניות וכו'[45], וכמרז"ל[46] „(מ' שנה עסק בפרקמטיא) ארבעים שנה למד וארבעים שנה לימד", ו„לא הלך ד' אמות בלי תורה כו', ולא קדמו אדם בבית המדרש"[47], ובשעת החורבן דאג שתתקיים תורה בישראל וביקש „תן לי יבנה וחכמיו' "[48].

ודבר זה הורה ריב"ז לכאו"א, וכמו ששנה באבות[49] „אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת". והיינו שזהו תכליתו של כל אדם, גם של בעל עסק[50], ועיקר ענינו בחיים.

וזהו שמדגיש רש"י: דבר זה ריב"ז (שענינו תורה) אמרו, והיינו, דהתורה ציוותה לשאת אשה ואמרה הוא אמר ויהי — זו אהבת האשה כו' כנ"ל ומ"מ ציוותה עליו שאחר שש שנים יצא לחפשי,

וכן התורה הודיעה[51] כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ומ"מ ציוותה „לא תגנוב".

יו"ד. ועוד מצינו בריב"ז שהפליא מאד ענין גמ"ח, וכמסופר באבות דר"נ[52] שריב"ז ותלמידו ר' יהושע עברו על יד מקום המקדש וראו בית המקדש בחורבנו, אמר ר' יהושע „אוי לנו ע"ז שהוא חרב", ענהו ריב"ז „אל ירע לך, יש לנו כפרה אחת כמותה ואיזה זה גמ"ח" — השווה ענין גמ"ח לענין ביהמ"ק.

---

45) ראה גיטין נו, א ואילך. ובכ"מ.

ועפי"ז תתורץ קושיית התויו"ט על פרש"י בסוף מס' סוטה: דבמשנה „משמת ריב"ז בטל זיו החכמה" כתב רש"י „זה לא ידענא מאי היא" והקשה עליו בתויו"ט „אמאי לא מפרש כעין שמפרש לזיו הכהונה דלקמן" — (על „משמת ר' ישמעאל בן פאבי בטל זיו הכהונה" דפי' רש"י „שהי' חכם ועשיר וכהנים רבים אוכלים על של־ חנו" ולכאורה הרי אפשר לפרש כן גם בריב"ז, שהי' עשיר ות"ח רבים אוכלים על שלחנו ומשמת בטל כו').

אמנם עפ"י המבואר מובן שא"א לרש"י לפרש כן (— דאפי' את"ל שריב"ז הי' עשיר קודם החורבן אין לפרש זה במשנה, כי בזמן החורבן ולאח"ז הי' מצב דעניות וכו' וזה הי' הרבה שנים לפני הזמן ד־ „משמת ריב"ז בטלה כו").

46) סנה' מא, א.

47) סוכה כח, א.

48) גיטין שם, ב.

49) פ"ב מ"ח.

50) כדמשמע מהל' „אם למדת תורה הרבה" דהיינו יותר מכפי השיעור הקצוב לו ות"ח וישובי אוהל שיעורם הוא „והגית בו יומם ולילה" כפשוטו (ראה בארוכה הל' ת"ת לאדה"ז פ"ג ה"ד-ה).

51) ראה טו, יא.

52) פ"ד, ה.

וזה מרמז רש"י בהביאו שטעם זה אמרו ריב"ז כי עי"ז מובן יותר טעם הדבר שנרצע: גם מי שנמצא במצב של דחקות ועניות דאגה לו תורה וציוותה „אם כסף תלוה את עמי — חובה" [53], ומכיון שזה חובה הרי בודאי הי' מוצא כו"כ שילווהו, והי' לו להשתדל וללות גמ"ח ולא לעבור על ציווים אלו.

יא. מהענינים ד„יגה של תורה" שבפרש"י דילן:

יש הטרודים כ"כ בעסקיהם הגשמיים במשך ששת ימי החול עד שהם „עבדים לעבדים", לרצונם הגשמי כאדם זה הקונה אדון לעצמו למשך ששת שנים, וגם בבוא יום „השביעי" יום השבת קדש שבו צריך לצאת חפשי [54], לשבות ולנוח מכל עניני חול — אינם רוצים לצאת חפשי ולשחרר עצמם מאהבתם ושעבודם לעניניהם הגשמיים, וטרודים ומוטרדים הם בעניני העולם.

וע"ז באה ההוראה: הקב"ה ציווה „כי לי בנ"י עבדים" — עניני של האדם הוא עבודת השי"ת בלימוד התורה (וקיום המצות [55]), „כי לכך נוצרת" זוהי תכלית ירידת נשמתו ושליחותו בעולם, ומכיון שזהו ציווי הקב"ה המחי' ומהווה את הכל הרי בודאי יתן לו הכח והיכולת הדרושים למלאות שליחותו בעולם, דהיינו שגם בימי החול בעסקו בעניניו הגשמיים אינו משועבד להם, אין עסקו באופן של „עבד לעבדים" כ"א אדרבא משתמש בהם — לצרכו האמתי, להיות עבד להקב"ה. וכשבא יום הש"ק מקדש, מבדיל ומגבי' א"ע לגמרי מעניני חול ועסקו [56] הוא — לימוד התורה ועבודת השי"ת.

וע"י הנהגה זו בעסק התורה [57] (והמצות) יוצא האדם לחפשי מגלותו הפרטי, ועי"ז מקרב גם היציאה מהגלות הכללי — וע"ד שמצינו בריב"ז שבשעת החורבן עצמו פעל אצל מחריבי ביהמ"ק שיתנו לו יבנה וחכמי' — תורת סנהדרי גדולה [58] — וע"י העסק בתורה נעשה האדם בן חורין, ובמהרה נזכה לביאת המשיח [59] ולבנין

---

53) פרשתנו כב, כד. ובפרש"י שם. וראה לקמן שיחה ב' לפרשתנו.

54) ראה פי' התורה לרבנו אברהם בן הרמב"ם. וראה ג"כ ירושלמי הובא לעיל הערה 6. ולהעיר ג"כ ממ"ש בחזקוני על עבר שנמכר בגניבתו — דמורה על העדר הירי"ש שלו „דחיל ברייתא טפי מהקב"ה . . כמו ששנו רבותנו . . אמר להם (רי"ב"ז) זה השוה כבוד עבד לכבוד קונו כו'".

55) ולהעיר שגמ"ת — דהשוה ריב"ז לביהמ"ק — היא כללות המצות (לקו"ת ראה (כג, ג) ובכ"מ. ובתניא פל"ז ובירו-

שלמי נק' בשם מצוה סתם כו' (וראה ירוש' פאה בסופו). אגה"ק סל"ב).

56) שו"ע אדה"ז סר"צ ס"ה. וראה ילקוט שמעוני ריש פ' ויקהל. אגה"ק בסופו. וראה לקו"ש ח"ו ע' 217 הערה 47.

57) ולהעיר ממרז"ל (קדושין ל, ב) אם פגע בך מגוול זה משכהו לביהמ"ד, וראה ג"כ לקו"ש ח"ב ע' 371 בביאור מחז"ל (אבות פ"ו מ"ב) „אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה" שע"י העסק בתורה משתחררת הנשמה מגלותה בגוף ונפש הבהמית.

58) ר"ה כט, ב. שם לא, ס"א.

59) ראה רמב"ם הל' מלכים ספי"א: יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצות . . ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה . . ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל כו' (וידוע אשר מדייק הרמב"ם גם בסדר דבריו. וראה ג"כ התחלת הפרק שם).

בית המקדש ו"הדלת והמזוזה" (שהיו עדים במצרים) ש"טבעו בארץ שע־ רי' "[60], יתגלו וישלימו[61] בנין בית המקדש במילואו.

(משיחת ש"פ משפטים תש"ל)

---

60) איכה ב, ט. וראה במד"ר פט"ו יג: שערי ביהמ"ק במקומן נגנזו שנאמר טבעו בארץ גו'. וכ"ה באיכ"ר פ"ב יג (עה"פ). וכ"ה גם בזח"א ג, א. וראה תו"ת עה"פ אות לט.

61) ועפי"ז יש לתוך ב' הדיעות ש־ במאמרי רז"ל בנוגע למקדש דלעתיד; ראה תנחומא ס"פ פקודי, זח"א כח, א. רש"י ותוס' סוכה מא, סע"א שהבנין דלעתיד יתגלה מן השמים (בנוי ומשוכלל), אבל ברמב"ם הל' מלכים (רפי"א ובסופו — ע"פ ירוש' מגילה פ"א הי"א ועוד) שמשיח יבנה ביהמ"ק. וראה ג"כ לקמן ע' 185 6- ובהנסמן שם הערה 39, 42.

וע"פ הנ"ל י"ל שהביהמ"ק ירד מן השמים אבל הדלתות "שערי" ש"טבעו בארץ" (ש־ הן היו בידי אדם) יעלו ויתגלו ויעמידום במקומם, והמעמיד הדלתות נחשב כאילו בנאו כולו — ראה ב"ב נג, ב. וראה שערי זהר לסוכה שם.